

Codicology and editing of the description of Nesab al-Sabiyan by Sifaki Shirazi

 Mojtaba mojarad¹
 Mohsen goldadi²

Revised: 20 -7- 2023 Accepted: 9 -9- 2023 Published: 20 -3- 2024 pp.205-225

Abstract

Nasab al-Sabiyan Abu Nasr Farahi (d. 640 A.H.) has been one of the prominent educational works in the cultural realm of Iran. Due to the great popularity of this book, various commentaries have been written on it. One of these commentaries, which was written around the 9th century of Hijri, is the commentaries on Nisab al-Sabiyan by Murshiduddin Ali Sifaki Shirazi. Several manuscripts of this description have been identified in different libraries of the world, the oldest of which is kept in the National Library of Turkey. Since this work contains important points about history, geography and Persian literature, its correction can be very valuable. In this research, we try to first examine the various manuscripts of this work and show which manuscripts are more valid. In the next step, we will go to the text of the book and by carefully evaluating it, we will try to present some of the most important literary, historical and geographical achievements of the text to the researchers so that they can use this passage in the researches related to the history and culture of Iran, especially in the ninth century. benefit from it. Our work method will be descriptive-analytical based on manuscripts and other written or printed sources.

Keywords: Nesab al-Sabiyan, Sifaki's description, Codicology, Textual Criticism.

CONFLICT OF INTERESTS

The authors declare that there is no conflict of interest regarding the publication of this paper.

© Authors, Published by Journal of Codicology and manuscript research. This is an open-access paper distributed under the CC BY (license <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

¹. Associate Professor, Department of Persian Language and Literature, University of Bojnord (corresponding author) Mojarrad_mojtaba@yahoo.com – ORCID: 0009-0004-9070-9431

². Master's student of Persian language and literature, University of Bojnord. mohsen.goldadi@yahoo.com – ORCID: 0009-0003-2660-3707

References

The Holy Quran.

- Aqazadeh Tehrani. (n.d.). Al-Dhari'ah ila Tasaneef al-Shi'ah. Volume 14. Beirut: Dar al-Adwa.
- Atiqur Rahman, Muhammad. (1925). Mirror of Sciences. Volume 5. India: Khudabakhsh Library.
- Daneshpajuh, Muhammad Taqi. (1961). Catalog of the Central Library of the University of Tehran. Volume 11. Tehran: University of Tehran.
- Dehlavi, Amir Khusro. (1982). Diwan Amir Khusro Dehlavi, edited by Saeed Nafisi, second edition, Tehran: Javidan.
- Draiti, Mustafa. (2011). Catalog of Iranian Manuscripts: Fankha. Volume 20. Tehran: National Library and Archives Organization of the Islamic Republic of Iran.
- Hafez, Shams al-Din Muhammad. (2004). Diwan Hafez, edited by Khalil Khatib Rahbar, 37th edition, Tehran: Safi Ali Shah.
- Haji Khalifa, Katib Chalabi. (n.d.). Kashf al-Zunun 'an Asami al-Kutub wa al-Funun. Edited by Muhammad Sharaf al-Din Yaltqaya. Volume 1. Beirut: Dar Ihya al-Turath al-Arabi.
- Jami, Abd al-Rahman. (1999). Diwan Jami, edited by Ala Khan Afsharзад, first edition, Tehran: Center for Iranian Studies.
- Khayampour, Abd al-Rasul. (1993). Farhang Sokhanvaran. Volume 2. Tehran: Talayeh.
- Manzavi, Ahmad. (1971). Catalog of Persian Manuscripts. Volumes 2 and 3. Tehran: Regional Cultural Institute.
- Manzavi, Ahmad. (n.d.). Joint Catalog of Persian Manuscripts in Pakistan. Volume 14. Islamabad, Pakistan: Iran and Pakistan Persian Research Center.
- Manzavi, Alinaghi. (1958). Arabic-Persian Dictionaries. Tehran: University of Tehran Press.
- Mayel Heravi, Najib. (2000). History of Manuscript Copying and Critical Editing of Manuscripts. Tehran: Library, Museum, and Documentation Center of the Islamic Consultative Assembly.
- Mohammad Ashraf, Haji Maulana. (1980). Detailed Catalog of Persian Manuscripts in Salar Jung Museum and Library, Volume 9. India: Salar Jung Museum and Library.
- Sadraei Khoyi, Ali. (2004). Catalog of Persian Manuscripts of the Turkmenistan Manuscripts Institute – Ashgabat. Volume 1. Qom: Grand Library of Ayatollah Marashi Najafi (may he rest in peace). World Treasury of Islamic Manuscripts.
- Sifaki, Murshid al-Din. Commentary on Nisab al-Subyan. Iran: Astan Quds Razavi Library. Manuscript number 36291 [manuscript]. Written in the 13th century AH (1245 AH).
- Sifaki, Murshid al-Din. Commentary on Nisab al-Subyan. Iran: Encyclopedia of Islam Library. Manuscript number 485 [manuscript]. Written in 1187 AH.

مطالعات

مقالات علمی

اخبار و گزارشها

- Sifaki, Murshid al-Din. Commentary on Nisab al-Subyan. Iran: Shah Cheragh Library, Shiraz. Manuscript number 4/570 [manuscript]. Written in 1195 AH.
- Sifaki, Murshid al-Din. Commentary on Nisab al-Subyan. Iran: University of Tehran Library. Manuscript number 3378 [manuscript]. Written in the 11th century AH.
- Sifaki, Murshid al-Din. Commentary on Nisab al-Subyan. Turkey: National Library. Manuscript number 2050 [manuscript]. Written in 930 AH.
- Unknown. (1922). Catalog of the Library of Wali al-Din Jarallah Effendi. Turkey: Islamic Endowments Press.

doi نسخه‌شناسی و ضرورت‌های تصحیح شرح نصاب‌الصبیان سیفکی شیرازی

محسن گلدادی^۳ مجتبیٰ مجرد^۴

از صفحه ۲۰۵ تا صفحه ۲۲۵ تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۵/۰۷ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۲/۰۷/۰۷ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۹/۱۸ تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۰۱/۰۱

چکیده

نصاب‌الصبیان ابونصر فراهی (د. ۶۴۰ ق.) یکی از آثار برجسته آموزشی در قلمرو فرهنگی ایران بوده است. به سبب اقبال فراوان به این کتاب، شروح گوناگونی بر آن نوشته‌اند. یکی از این شرح‌ها که در حدود قرن نهم هجری به رشته تحریر درآمده شرح نصاب‌الصبیان از مرشدالدین علی سیفکی شیرازی است. چندین دستنویس از این شرح در کتابخانه‌های مختلف دنیا شناسایی شده که قدیمی‌ترین آن‌ها در کتابخانه ملت ترکیه نگهداری می‌شود. از آنجا که در این اثر نکات مهمی پیرامون تاریخ، جغرافیا و ادبیات فارسی به چشم می‌خورد، تصحیح آن می‌تواند بسیار ارزشمند باشد. در این پژوهش کوشش شده است نخست به بررسی دستنویس‌های گوناگون این اثر پرداخته شود و نشان داده شود که کدام دستنویس‌ها اعتبار بیشتری دارد. در گام بعد به سراغ متن کتاب رفته و با ارزیابی دقیق آن تلاش شده است پاره‌ای از مهم‌ترین دستاوردهای ادبی، تاریخی و جغرافیایی متن را به پژوهشگران عرضه شود تا از این رهگذر بتوانند در پژوهش‌های مربوط به تاریخ و فرهنگ ایران، به ویژه در قرن نهم هجری از آن بهره‌مند شوند. روش کار ما توصیفی-تحلیلی و بر پایه دستنویس‌ها و دیگر منابع مکتوب خطی یا چاپی خواهد بود.

کلیدواژه‌ها: نصاب‌الصبیان، شرح سیفکی، نسخه‌شناسی، متن‌شناسی.

Cite this article: Goldadi, Mohsen; mojarad, mojtaba. (2024) Bibliography and the necessity of correcting the description of Nisab al-Sabiyan by Sifaki Shirazi. Journal of Codicology and Manuscript Research (JCMR) (In Persian: Pizhūhish/hā-yi nuskah/shināsī va taṣḥīḥ-i mutūn). vol-5, Issue-1, 205-225. <https://doi.org/10.22034/crtc.2023.178854>

۳. کارشناسی ارشد زبان و ادبیات فارسی. گروه زبان و ادبیات فارسی. دانشکده علوم انسانی. دانشگاه بجنورد. بجنورد. خراسان شمالی. ایران.

۲. (نویسنده مسؤل) دانشیار زبان و ادبیات فارسی گروه زبان و ادبیات فارسی. دانشکده علوم انسانی. دانشگاه بجنورد. بجنورد.

خراسان شمالی. ایران. Email: mojarad_mojtaba@yahoo.com

۱- مقدمه و بیان مساله

دستنویس‌های اسلامی که به زبان‌های مختلفی همچون فارسی، عربی، ترکی و دیگر زبان‌های این تمدن به نگارش درآمد، در بردارنده اطلاعات فراوانی پیرامون تاریخ، فرهنگ، ادب و هنر کشورهای حوزه تمدنی اسلام است. برای شناخت دقیق‌تر و ژرف‌تر تاریخ فرهنگی هر سرزمین، نیازمند بازسازی و احیاء این دستنویس‌هاییم. بنابراین تصحیح متون کهن، نه فقط یک پژوهش «متن‌کاوانه» و «ادبی» بلکه یک تلاش مستمر برای «فهم» و «تبیین» پدیده‌های فرهنگی است. در این میان، متن‌هایی که در مقیاس وسیع و گسترده در یک تمدن مورد استفاده قرار گرفته، اهمیت ویژه‌ای دارد، زیرا مخاطبان زیاد و گستره جغرافیایی پهناورتری را تحت تاثیر قرار داده و از همین رو تحلیل و بررسی آن‌ها ما را بیش از دیگر متون - که مخاطب اندک و گستره بسیار کوچکی داشته - به ارزیابی‌های علمی‌تر نزدیک می‌کند و اگر این ارزیابی‌ها با بینش انتقادی همراه گردد به تدریج سبب ترقی و تعالی یک فرهنگ خواهد شد (ر.ک: مایل هروی، ۱۳۹۷: ۳۹۷).

یکی از آثار پر مخاطب فارسی که تاثیر زیادی در حوزه‌های آموزشی به ویژه آموزش کودکان داشته، کتاب نصاب الصبیبان ابونصر محمد بن ابی‌بکر فراهی (د. ۶۴۰ ق.) شاعر، ادیب و لغت‌شناس ایرانی قرن هفتم هجری است. این کتاب منظومه‌ای است در ۲۰۰ بیت و سراینده کوشیده است در آن معنی برخی از لغات عربی و پاره‌ای اطلاعات عمومی دیگر را به کودکان فارسی‌زبان بیاموزد. این اثر به تدریج متن درسی مکتب‌خانه‌ها و مدارس شد و به همین سبب در قلمرو زبان فارسی رواجی گسترده یافت. همین رواج گسترده باعث شد به تدریج ابیاتی بر آن افزوده شود به گونه‌ای که در بعضی از دستنویس‌های متأخر شمار ابیاتش به ۵۰۰ و حتی ۶۰۰ بیت می‌رسد (منزوی، ۱۳۳۷: ۹۱-۹۷؛ نیز ر.ک: مدخل ابونصر فراهی به قلم سیمین غلامیان در دائرة المعارف بزرگ اسلامی).

نگارش شرح و حاشیه و تعلیقه بر کتب پراهمیت از دیرباز در میان دانشمندان و صاحب نظران رواج و رونق داشته است. نصاب الصبیبان نیز از این نظر مورد توجه اهل علم قرار گرفته و تاکنون شروح زیادی بر آن نوشته شده که در کتاب فهرستگان نسخ خطی ایران (فنخا) جلد ۳۳ صفحات ۴۱۰-۴۱۱ تعداد ۳۸ شرح و حاشیه برای آن ذکر شده است. در ادامه به صورت فهرست‌وار به تعدادی از آنها که قبل از شرح سیفکی تألیف شده است، اشاره می‌شود:

۱. شرح نصاب الصبیبان اثر جمال‌الدین ابن حسام خوافی، متوفی ۷۳۷ ق (درایتی، ۳۳، ۱۳۹۰ / ۴۱۰).

۲. رافع للنصاب و دافع للحجاب اثر احمد بن فقیه محمد بن ابی بکر، متوفی ۸۱۷ق. (درایتی، ۳۳، ۱۳۹۰/۴۱۰).
۳. غنیة الشبان فی جواب الصبیان اثر محمد بن احمد قراقرشی متوفی قرن ۹ (درایتی، ۱۳۹۰، ۳۳/۴۱۰).
۴. شرح نصاب الصبیان اثر علی بن عمر نجار هراتی، متوفی قرن ۹ (درایتی، ۱۳۹۰، ۳۳/۴۱۰). آقا بزرگ آورده است: «شرح نصاب الصبیان للشیخ علی نجار، کذا نقل عنه فی بعض حواشی شروح النصاب» (آقابزرگ تهرانی، بی تا، ۱۴: ۱۰۶).
۵. ریاض الفتیان فی شرح نصاب الصبیان، اثر نظام‌الدین بن کمال‌الدین ابن حسام هروی متوفی قرن ۹ (درایتی، ۱۳۹۰، ۳۳/۴۱۰).
- آقابزرگ تهرانی در الذریعه از این اثر این چنین یاد می‌کند: «لابن حسام الهروی اسمه ریاض الفتیان ذکرته فی جلد ۱۱ ص ۳۳۳ رأیت نسخه العتیقه اولاً فی سنه ۱۳۵۰ فی المشهد الرضوی عند المحدث القمی و هی بقلم محمود الأرسنکی فی سنه ۷۸۵ کتبها فی سمرقند فی مدرسه المیرزا محمد سلطان بهادر، ثم رأیت منه نسخا اخرى أوله (سپاس بی قیاس را که اساس حیاہ أناس). (آقابزرگ تهرانی، بی تا، ۱۴/۱۰۵).
۶. شرح نصاب الصبیان اثر میر سید شریف، علی بن محمد جرجانی (۷۴۰-۸۱۶ ق). (درایتی، ۳۳، ۱۳۹۰/۴۱۰).
۷. شرح نصاب الصبیان اثر یعقوب بن عثمان چرخ، (۷۶۲-۸۵۱ ق). (درایتی، ۱۳۹۰، ۳۳/۴۱۰).
۸. شرح نصاب الصبیان اثر محمد کریم بن فصیح‌الدین دشت بیاضی، متوفی قرن ۱۰ (درایتی، ۱۳۹۹، ۳۳/۴۱۰). آقا بزرگ این گونه می‌نویسد: «شرح نصاب الصبیان للقاضي محمد کریم بن فصیح‌الدین محمد الدشت بیاضی، طبع فی سنة ۱۳۶۶، شرح علی أصله و علی ملحقاته التي ألحقها به والده فصیح‌الدین كما يظهر من أوله. والمظنون ان والده فصیح‌الدین هو الشارح لبيست باب الذي مر في القسم الاول من هذا الجزء ص ۱۳۱ وقلنا انه شرحه باسم الوزير أمير علي شیر الذي توفي سنة ۹۰۸، والقاضي محمد کریم هذا هو الذي عبر عنه تلميذه الشيخ ابراهيم القطيفي الذي توفي بعد سنة ۹۴۵ في بعض اجازاته بالمولى کریم الدين الشيرازي كما ذكرناه في (احياء الدائر من أعلام القرن العاشر) المخطوط». (آقابزرگ تهرانی، بی تا، ۱۴/۱۰۶).
۹. نصاب‌المعلم یا شرح نصاب الصبیان اثر ابومحمد جلال‌الدین محمد بن علی قایینی، متوفی قرن ۱۰ (درایتی، ۳۳، ۱۳۹۰/۴۱۰).

۱۰. شرح نصاب الصببان اثر محمد بن جلال قهستانی، متوفی قرن ۱۰ (درایتی، ۳۳، ۱۳۹۰/۴۱۰).
- شرح نیکویی است بر نصاب الصببان ابونصر فراهی و در آن به ضبط دقیق کلمات پرداخته و اقوال لغویین را چنانچه اختلافی باشد مخصوصاً از «کنز اللغات» و «صحاح اللغه» نقل می‌کند. (درایتی، ۱۳۹۰، ۱۳۹۰/۲۰، ۸۶۴/۲۰)
۱۱. شرح نصاب الصببان اثر مرشد بن علی سیفکی شیرازی، متوفی قرن ۱۰ (درایتی، ۱۳۹۰، ۳۳، ۴۱۰).

۲- روش پژوهش

ما در این پژوهش می‌کوشیم یکی از این شروح یعنی شرح سیفکی شیرازی را بررسی و ارزیابی کنیم. در این بررسی نخست دستنویس‌های این شرح معرفی و اعتبارسنجی می‌شود. سپس ویژگی‌های درون متنی کتاب را را تبیین خواهیم کرد و در نهایت مزایای ویژه آن را بخواهیم شمرد. ناگفته نماند که تاکنون پژوهشی در باب شرح سیفکی شیرازی به زبان فارسی، عربی یا انگلیسی منتشر نشده است و نخستین بار است که این شرح مورد مذاقه و بررسی قرار می‌گیرد. شایان ذکر است مطالب ارجاعی به متن شرح نصاب، مربوط به نسخه دستنویس کتابخانه ملت ترکیه می‌باشد.

۳- پیشینه تحقیق

با نگاهی به پژوهش‌های صورت گرفته و نیز مراجعه به سایت‌های مختلف از جمله ایرانداک، کتابخانه ملی و دیگر مراجع اطلاعاتی، مشخص شد که تاکنون پژوهشی مستقل، در مورد ضرورت تصحیح نصاب الصببان سیفکی صورت نگرفته است و این اثر بررسی و تصحیح نشده است و از این رو این پژوهش، نو می‌باشد.

۴- ضرورت و اهمیت تصحیح نصاب الصببان سیفکی

احیای آثار خطی، گامی مهم در مسیر شناخت تاریخ زبان فارسی و توجه به ملیت و هویت ایرانی است. با توجه به اینکه این کتاب از آثار ارزشمند قرن نهم و دهم هجری است و تاکنون تصحیح و چاپ نشده است، تصحیح و بررسی آن می‌تواند بخش‌هایی از فرهنگ و ادبیات فارسی در قرن نهم و دهم هجری را بازنمایی کند. این شرح در بردارنده نکات مهمی پیرامون تلفظ واژگان، اعلام جغرافیایی و اشخاص و همچنین نکات مهم زبانی، ادبی و تاریخی است.

۵- شرح احوال مؤلف

متأسفانه تذکره نویسان و مورخان ادبی از معرفی و شرح احوال سیفکی شیرازی غافل مانده‌اند و فقط در فرهنگ سخنوران (خیام‌پور، ۲: ۸۳۴) از مرشد شیرازی و چندین شاعر با این نام یاد شده، اما هیچ‌کدام از این شاعران و نویسندگان، ادیب مورد نظر ما نیست و محدوده زمانی آنها بعد از زمان سیفکی شیرازی بوده است. در عوض، مؤلفان منابع کتابشناسی و فهرس نسخه‌های خطی مختصراً سیفکی و شرح نصاب او را معرفی کرده‌اند:

حاجی خلیفه، از نخستین کتابشناسانی است که در قرن ۱۱ ق. در کشف‌الظنون عن اسامی الکتب و الفنون ضمن معرفی شروع نوشته شده بر تهذیب المنطق علامه تفتازانی به معرفی سیفکی و اثر دیگر او به نام شرح تهذیب المنطق پرداخته و بیان کرده که: «و شرح مرشد بن الامام الشیرازی، اوله تهذیب المنطق بتهذیب الکلام فی توحید ولی الحمد و الانعام الخ ذکر فی عنوانه السلطان بایزید بن محمد خان الفاتح» (حاجی خلیفه، بی تا، ۱: ۵۱۶).
ناگفته نماند که سیفکی شیرازی در شرح نصاب خود از اثر دیگرش با نام شرح تهذیب المنطق یاد کرده است. (← سیفکی شیرازی، ۹۳۰: ۳۴ ب).

بعد از حاجی خلیفه، آقابزرگ تهرانی در الذریعه الی تصانیف الشیعه در بخش معرفی شرح‌های نوشته شده بر کتاب نصاب الصبیان ابونصر فراهی به معرفی شرح نصاب الصبیان و نویسنده آن پرداخته است. ایشان بر اساس نسخه خطی مکتوب در ۱۱۸۷ ق. محفوظ در کتابخانه آقای سلطانی در تهران، در مورد آغاز و کاتب این نسخه چنین یادداشت کرده‌اند: «لمرشد بن علی سیفکی الشیرازی، اوله (حمد نامحدود خداوندی را که منصب شرح نصاب علم و ادب بی شوائب اسباب رنج و تعب) النسخه به قلم محمد زمان بن محمد مؤذن فی سنه ۱۱۸۷ فی مکتبه آقای سلطانی فی طهران، ذکره ولدنا المنزوی ایضا فی ص ۲۷۰». (آقابزرگ تهرانی، بی تا، ۱۴/۱۰۷)

بعد از آقابزرگ تهرانی، فرزندش احمد منزوی نخستین فهرست‌نویسی است که از شرح سیفکی شیرازی یاد کرده و نسخه‌های شرح نصاب الصبیان او را نام برده است: «متن از فراهی، گزارش از مرشد فرزند علی شیفکی (سیفکی) شیرازی. آغاز: حمد نامحدود خداوندی را که شرح نصاب علم و ادب بی شوائب». منزوی در ادامه به اثری از پدر ایشان با نام رساله عرفانی اشاره می‌کند. وی در توضیح این رساله می‌نویسد: «رساله عرفانی از شرف‌الدین علی فرزند عبدالله فرزند محمود شیفکی شافعی، که به سالک‌الدین محمد، گردآورنده کنزالسالکین در یزد به سال ۸۵۵ اجازة داده است ... هنگام کوچیدن از شیراز به اواخر شوال ۸۶۱ نگاشته است» (منزوی، ۱۳۵۰،

مصطفی درایتی از فهرست‌نویسان معاصر، نیز در فهرستگان نسخ خطی (فنخا) می‌آورد: «شرح نصاب الصبیبان از مرشد بن علی سیفکی شیرازی که روزگارش به دست نیامد. شرح نصاب الصبیبان فراهی است. شارح این شرح را به دستور امیری آغاز کرده که پیش از انجام آن در گذشته است. آنگاه به خواهش فرزندان و نزدیکان آن امیر، کتاب را به انجام رسانده است» و در ادامه به ذکر آغاز و انجام آن می‌پردازد: «آغاز: حمد نامحدود خداوندی را که منصب شرع نصاب علم و ادب بی شوایب اسباب رنج و نصب نصیب طالبان جمال خواهد گردانید... انجام: موجب مناسبتی است میان آغاز و انجام. کما لا یخفی علی اولی الافهام...» (درایتی، ۲۰۱۳۹۰: ۸۶۹-۸۶۸) و نیز نسخه‌های شرح نصاب سیفکی را ذکر می‌کند که ما به جهت جلوگیری از اطاله کلام از آوردن آن‌ها خودداری می‌کنیم.

به طور کلی، مطالب اندکی که در منابع دیگر درباره سیفکی و شرح نصابش ذکر شده است، برگرفته از اطلاعات حاجی خلیفه، آقابرگ و احمد منزوی است، بنابراین از ذکر دوباره آن‌ها پرهیز کردیم. در ادامه می‌کوشیم بر اساس متن شرح نصاب الصبیبان اطلاعات بیشتری پیرامون مرشد الدین سیفکی / شفکی شیرازی ارائه دهیم. وی در تحمیدیه کتابش خود را چنین معرفی کرده است: «بر ضمایر اولی الابصار پوشیده نماند که راقم این ارقام مرشد بن علی الشفکی الشیرازی ادرکه الله بلطفه...» (سیفکی شیرازی، ۹۳۰: ۲۰ الف). در دیگر دستنویس‌ها در اینجا به جای شفکی، سیفکی دارد و چون منابع کتاب‌شناسی نیز وی را سیفکی نوشته‌اند ما همین ضبط را ترجیح دادیم، لیکن ضبط «شفکی» نیز خالی از وجه نیست.

از مجموعه اطلاعات و مطالبی که وی درباره هم‌عصران خود نوشته می‌توان دریافت که در حدود قرن نهم و دهم هجری زندگی می‌کرده است. در یک جا از کمال الدین علی بیرجندی دانشمند زمان خود به صورتی یاد می‌کند که نشان می‌دهد هنوز در آن روزگار زنده بوده است: «هم‌چنانچه فاضل روزگار کمال الدین علی بیرجندی ادیمت ایام معالیه در شرح زیج جدید بدین عبارت بیان فرموده‌اند» (سیفکی شیرازی، ۹۳۰: ۱۰۵ الف). نظام الدین عبدالعلی بیرجندی (د. ۹۳۴ ق.) ستاره‌شناس و ریاضی‌دان مشهور سده‌های نهم و دهم هجری بوده است. بنابراین می‌توان گمان کرد که تألیف کتاب در حدود سال‌ها ۹۰۰ هجری بوده، زیرا شهرت بیرجندی در دهه‌های پایانی عمرش رقم خورده است. همچنین می‌توان تا حدودی پذیرفت که به احتمال قوی مؤلف یعنی سیفکی شیرازی در آن روزگار زنده بوده است.

تعبیرات و اصطلاحاتی که در مورد حضرت علی (ع) به کار می‌برد تا حد زیادی تمایل و چه بسا تشریح او به مذهب شیعه را نشان می‌دهد. برای نمونه در جایی می‌نویسد: «و قضیه قران السعدین ازدواج او با حضرت امیرالمومنین علی علیه السلام در سال بعد از مراجعت از بدر واقع شد» (سیفکی شیرازی، ۹۳۰: ۹۵ الف). در مقدمه کتاب نیز پس از درود بر پیامبر، عبارت «صلی الله علیه و آله الاطهار و اولاده الامجاد الابرار» (سیفکی شیرازی، ۹۳۰: ۱۹ ب) را آورده است. همچنین در جایی دیگر می‌نویسد: «هفت قلعه که محکم‌ترین همه بوده به یمن اقبال آن حضرت و توجه حضرت امیرالمومنین علی علیه الصلوٰه و السلام مفتوح و مأخوذ گشته» (سیفکی شیرازی، ۹۳۰: ۹۷ ب). ناگفته نماند که در شرح نصاب سیفکی نام و نشانی از سه خلیفه نخست نیز به چشم نمی‌خورد و همه این قرائن می‌تواند نشان‌گر تشیع مؤلف به شمار آید.

از مطاوی شرح نصاب مشخص می‌شود که سیفکی دست کم یک کتاب دیگر نیز پیش از شرح نصاب تألیف کرده است. این کتاب که «شرح خطبه تهذیب منطق» نام داشته به احتمال زیاد شرحی بوده بر خطبه تهذیب المنطق تفتازانی (د. ۷۹۲ ق.) که در روزگار مؤلف و تا قرن‌ها بعد کتاب اصلی حوزه‌های تعلیم و تعلم بوده است. سیفکی در باب این کتاب چنین آورده: «حق سبحانه تعالی لفظ نور را جهت اطلاق بر ذات مقدس خود اختیار فرموده که الله نورالسموات والارض و این نکته‌ای است دقیق که اشاره اجمالی به آن واقع شد و اندکی از تفصیل این معنی در شرح خطبه تهذیب منطق ذکر نموده‌ایم» (سیفکی شیرازی، ۹۳۰: ۲۴ ب). متأسفانه نتوانستیم دستنویسی از این کتاب بیابیم تا اطلاع بیشتری از مطاوی آن به دست آید. در همین جا باید اشاره کنیم که سیفکی علاوه بر منطق و صرف و نحو عربی، با بسیاری دیگر از علوم روزگار خود، از جمله ریاضی، جغرافی، نجوم و... آشنایی داشته و این فقره را می‌توان از مباحثی که در ذیل ابیات نصاب الصبیان مطرح کرده به روشنی دریافت.

۶- دستنویس‌های شرح نصاب الصبیان سیفکی

۱- کهن‌ترین دستنویس موجود از این کتاب، دستنویس شماره ۲۰۵۰ در مجموعه جارالله ولی الدین افندی در کتابخانه سلیمانیه در شهر استانبول ترکیه است. این دستنویس کامل، در سال ۹۳۰ قمری به خط نسخ عبدالحسین بن خواجگی بالویی در شهر هرات تحریر شده است و ۱۵۷ برگ دارد. و در هر صفحه، ابیات آن با جوهر قرمز و توضیحات و شرح ابیات با مرکب سیاه نوشته شده است. متن این نسخه، خوانا و خوش

خط است. تمام صفحات رکابه‌نویسی دارد. در پایان نسخه ترقیمه نوشته شده است. این نسخه به علت قدمت و صحت به عنوان نسخه اساس در این تصحیح استفاده شده است. (ر.ک: ناشناخته، ۱۹۲۲: ۱۲۴)

۲- دستنویس کتابخانه دانشگاه تهران با شماره ۳۳۷۸. این دستنویس در ۱۳۷ برگ به خط نستعلیق خوش کتابت شده، اما چند صفحه پایانی و انجامه را ندارد. به لحاظ ضبطها، این دستنویس با دستنویس ترکیه تفاوت‌هایی دارد و همین تفاوت‌ها نشان می‌دهد که به لحاظ تبارشناسی باید هر کدام از این دو نسخه را از یک تبار متفاوت دانست. دیگر دستنویس‌ها عموماً به لحاظ تباری، به یکی از این دو شاخه یعنی دستنویس ترکیه یا تهران- نزدیک‌اند (برای اطلاع بیشتر ر.ک: دانش پژوه، ۱۳۴۰، ۳۳۷۸/۱۱؛ درایتی، ۱۳۹۰، ۲۰/۸۶۸).

۳- دستنویس شماره ۵۷۰/۴ محفوظ در کتابخانه شاه چراغ شیراز. این دستنویس در ۶۵ برگ به سال ۱۱۹۵ هجری به دست محمد حسین بن محمد مقیم به خط نستعلیق کتابت شده است (برای اطلاع بیشتر ر.ک: درایتی، ۱۳۹۰، ۲۰/۸۶۹).

۴- دستنویس شماره ۴۸۵ محفوظ در کتابخانه مرکز دایرة المعارف بزرگ اسلامی. این دستنویس در ۱۰۸ برگ به خط نستعلیق تحریری در سال ۱۱۸۷ هجری به دست محمد زمان بن ملا محمد کتابت شده است. این دستنویس به لحاظ تباری با دستنویس تهران مشابهت دارد (برای اطلاع بیشتر ر.ک: درایتی، ۱۳۹۰، ۲۰/۸۶۸).

۵- دستنویس شماره ۳۶۲۹۱ در کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی. این دستنویس در ۲۱۹ برگ به سال ۱۲۴۵ قمری به خط نستعلیق توسط حسین شاهی کتابت شده است. این دستنویس به لحاظ تباری به دستنویس ترکیه شباهت‌هایی دارد (برای اطلاع بیشتر ر.ک: درایتی، ۱۳۹۰، ۲۰/۸۶۹).

علاوه بر این دستنویس‌ها که ما در پژوهش خود از آن‌ها یاری گرفته‌ایم، چندین دستنویس دیگر از این متن در کتابخانه‌ها و مراکز نگهداری نسخ خطی وجود دارد که متأسفانه با وجود تلاش فراوان نتوانستیم به تصاویر آن‌ها دست یابیم. کثرت این دستنویس‌ها نشان می‌دهد که شرح سیفکی مورد توجه و اقبال فراوان بوده است. برای آگاهی بیشتر، دستنویس دیگر این اثر را به طور مختصر در ادامه ذکر می‌کنیم:

- دستنویس شماره (۳۷۶۶) ۳۷ محفوظ در کتابخانه سالار جنگ حیدرآباد هند: این دستنویس در سال ۱۰۶۴ قمری به خط شکسته نستعلیق شیخ علی غبروش کتابت شده است (محمد اشرف، ۱۹۸۰، ۱۶۶/۹).

- دستنویس شماره ۱/۱۷۱۶ محفوظ در کتابخانه فرهنگستان در عشق‌آباد ترکمنستان: این دستنویس به سال ۱۱۳۴ قمری به خط نستعلیق عبدالشکور ابراهیم آبادی در ۹۳ برگ کتابت شده است (صدرایی خویی، ۱۳۸۳، ۱/۱۹۵).

- دستنویس شماره ۲۹۸۰ محفوظ در کتابخانه بانکپور خدابخش پتنای هند: این دستنویس در ۱۱۸ برگ به خط زین الدین علی بن شمس الدین الهروی در قرن ۱۱ هجری کتابت شده است (عتیق الرحمان، ۱۹۲۵: ۵).

- دستنویس شماره ۲، ۴۷۸ فرا-مر محفوظ در کتابخانه عمومی پنجاب لاهور پاکستان: کاتبی ناشناس این مجموعه را در ۱۳۳ برگ در اوایل قرن ۱۳ قمری با خط نستعلیق کتابت کرده است (منزوی، بی تا، ۱۴/۲۹۲).

- دستنویس بدون شماره، محفوظ در کتابخانه عمومی خیرپور پاکستان: این دستنویس در قرن ۱۲ قمری با خط نستعلیق کتابت شده است (منزوی، بی تا، ۱۴/۲۹۲).

- دستنویس شماره ۱/۱۰۳۳ محفوظ در کتابخانه شیخ علی حیدر مشهد: مجموعه‌ای است متاخر که توسط کاتبی ناشناس کتابت شده است (درایتی، ۱۳۹۰، ۲۰/۸۶۹).

۷- ویژگی‌های شرح نصاب الصببان سیفکی شیرازی

شرح نصاب الصببان را سیفکی حسب امر «یکی از اجله نقباء عظام» نوشته است. مشخص نیست که این فرد چه کسی بوده، اما به احتمال زیاد در خراسان منصب و مقامی داشته است. بنا به تصریح سیفکی، وی دوره‌ای را در خراسان گذرانده است و در همان زمان از وی درخواست کرده‌اند شرحی مبسوط بر نصاب بنویسد. بنا به دلایلی که مشخص نیست این کار به تأخیر می‌افتد و پس از مدتی که وی عازم عراق عجم می‌شود، دوباره از وی می‌خواهند که در شرح نصاب، تألیفی تحریر کند. وی نیز در نهایت شرح خود را که شرحی تقریباً مفصل است می‌نویسد (ر.ک: سیفکی شیرازی، ۹۳۰: ۲۰ الف).

سیفکی در شرح ابیات نصاب الصببان از منابع منثور و منظوم پیش از خود بسیار بهره برده است. این منابع گاه کتاب‌های لغت فارسی و عربی بوده است، گاه دواوین اشعار شاعران و گاهی نیز شروح دیگر نصاب الصببان. در میان کتاب‌های لغت، وی به چندین کتاب اشاره کرده و بارها در مطاوی اثرش به این فرهنگ لغت‌ها استناد کرده

است. مهم‌ترین این کتاب‌ها عبارت‌اند از:

۱. صحاح، «تاج اللغة و صحاح العربیة» از اسماعیل بن حماد جوهری فارابی (د. ۳۹۳ ق.). (ر.ک: سیفکی شیرازی، ۹۳۰).
۲. السامی فی الاسامی از ابوالفضل احمد بن محمد میدانی نیشابوری (د. ۵۱۸ ق.). (ر.ک: سیفکی شیرازی، ۹۳۰).
۳. مغرب، «المغرب فی ترتیب المعرب» اثر ابوالفتح ناصرالدین مطرزی (د. ۶۱۰ ق.). (ر.ک: سیفکی شیرازی، ۹۳۰).
۴. مهذب الاسماء فی مراتب الاشیاء از محمود بن عمر بن محمود بن منصور القاضي الزنجی السجری (د. قرن ۸). (ر.ک: سیفکی شیرازی، ۹۳۰).
۵. مقاییس، «معجم مقاییس اللغة»، از احمد بن فارس بن زکریاء قزوینی رازی (د: ۳۹۵ ق.). (ر.ک: سیفکی شیرازی، ۹۳۰).
۶. کنز اللغات، فرهنگ کنز اللغات، از محمد بن عبدالخالق بن معروف (د. ۸۳۳ ق.). (ر.ک: سیفکی شیرازی، ۹۳۰).
۷. صراح اللغة «الصراح من الصحاح» از ابوالفضل محمد بن عمر قرشی (د. قرن ۷). (ر.ک: سیفکی شیرازی، ۹۳۰).

اشعار شاعران پارسی‌گو یکی دیگر از منابع کار سیفکی بوده است. وی به مناسبت‌های مختلف به اشعار شاعران استشهاد کرده است. مهم‌ترین شاعرانی که وی از آن‌ها نام برده و شعر نقل کرده است عبارت‌اند از:

۱. حافظ شیرازی (ر.ک: سیفکی شیرازی، ۹۳۰: ۳۳ ب.).
۲. سعدی شیرازی (ر.ک: سیفکی شیرازی، ۹۳۰: ۱۴۹ الف.).
۳. کاتبی ترشیزی (ر.ک: سیفکی شیرازی، ۹۳۰: ۵۲ ب.).
۴. امیر خسرو دهلوی (ر.ک: سیفکی شیرازی، ۹۳۰: ۶۵ ب.).
۵. عبدالرحمن جامی (ر.ک: سیفکی شیرازی، ۹۳۰: ۱۴۷ الف.).

دسته سوم منابع سیفکی که شاید بیش از دیگر منابع از آن‌ها بهره برده، شروح دیگری است که پیش از وی بر نصاب نوشته‌اند. وی در بسیاری از موارد از این شروح برای تأیید دیدگاه‌های خود بهره گرفته و گاهی نیز به نقد و

بررسی آن‌ها پرداخته است برای نمونه: «باید دانست که در اکثر کتب طَبَّیه بی‌یاء نسبت مذکور است و بعض کتب معتمدعلیه نصاب که به نظر و تصحیح بعض ثقات مشرف شده بود و این فقیر را بر آن اطلاع افتاد، مکسوره‌الدال بود و استماع این فقیر از بعض ثقات هم بر این نهج است و به هر حال معلوم شد آنکه بعض شارحان و ارباب تعلیم تصحیح نموده‌اند این لفظ به حرف جیم، غلط محض است و این تصرف از ایشان تصحیح نیست بلکه نیست الا تسقیم، کمالایخی علی ذی الطبع السلیم» (سیفکی شیرازی، ۹۳۰: ۱۰۰ الف).

(برای اطلاع بیشتر، ر.ک: سیفکی شیرازی، ۹۳۰: ۲۱ الف؛ ۲۳ الف؛ ۱۵۵ ب). متأسفانه وی نام شروخی را که به آن‌ها مراجعه داشته ذکر نکرده است. علاوه بر سه دسته منابع بالا، سیفکی به دستنویس‌های گوناگون نصاب الصببان نیز دسترسی داشته و بارها در مطاوی شرحش از ضبط‌های دیگر نسخه‌ها یاد کرده و به نقد و تحلیل ضبط‌های گوناگون پرداخته است (ر.ک: سیفکی شیرازی، ۹۳۰: ۲۴ ب؛ ۲۶ ب؛ ۳۲ ب). از این منظر باید وی را علاوه بر شارح بودن، مصحح نصاب الصببان نیز به شمار آورد، البته مصححی که مبانی تصحیحش بیشتر قیاسی است.

۷-۱- ویژگی‌های سبکی

۷-۱-۱- بررسی سطح زبانی:

شرح نصاب سیفکی زبانی کهن اما آمیخته با واژگان فراوان عربی دارد. از مهم‌ترین ویژگی‌های زبانی این اثر، می‌توانیم به موارد زیر اشاره کنیم:

۱. به کارگیری فراوان جناس:

۱. اشارتی به اسم سامی‌اش در ضمن درود، ورود یافت. (سیفکی شیرازی، ۹۳۰: ۲۰ الف)
۲. تنبیه بر بعض مسامحات واقعه از ناظم عالیجناب مساهلات صادره از شارحان معالی نصاب التزام نموده. (سیفکی شیرازی، ۹۳۰: ۲۰ ب)
۳. یکی عدد ابتدا به غیر آن نام خجسته فرجام و دیگری حصری که مقصود می‌باشد در این مقام، چه ظاهر از مقام انقسام مابینت است بین الاقسام. (سیفکی شیرازی، ۹۳۰: ۲۱ الف)
۲. کثرت واژگان عربی: یکی از ویژگی‌های مهم این متن، بسامد بالای واژگان عربی است. کثرت واژگان و جملات عربی به حدی است که در برخی بندهای کتاب از آغاز تا پایان، تنها چند حرف یا واژه فارسی

می‌توان یافت. بسیاری از جملات نیز به همان شکل مرسوم عربی به کار رفته است:

«به جمیع علوم سیما به لغت، بلغه الله تعالی الی مراتب العلماء الذین بهم نظام العلم و استحکام بنیانه فی ظلیل ظلّ حضرت ابیه‌النبیه‌الذی هو جالینوس زمانه و نادر عصره و اوانه» (سیفکی شیرازی، ۹۳۰: ۲۰ الف)

«فإن شئت فارجع إليه و التوفیق من الله و التوکل علیه» (سیفکی شیرازی، ۹۳۰: ۳۴ ب)

۳. وجود لغات ترکی و مغولی: سیچقان، توشقان، لوی، ئیلان، یونت، قوی، پچین، تخاقوی، ایت، تنگوز، پارس ئیل.

۴. کاربرد صورت‌های کهن و ویژه برخی واژگان فارسی:

۱. باید دانست که مقصود از خستگی، «جراحت‌ناک شدن» است و لفظ خستگی به این معنی در لغت فارسی واقع است (سیفکی شیرازی، ۹۳۰: ۳۷ الف).

۲. غَرَب به فتح‌تین غین معجمه و راء مهمله و باء موحدده: درختی که آن را «پده» گویند و در اکثر کتب لغت مثل صحاح و سامی و غیر آن سپیدار گفته (سیفکی شیرازی، ۹۳۰: ۴۹ ب).

۳. فِطِیس به کسرتین فاء و طاء مهمله مشدده و یاء تحتانیه و سین مهمله: پُتک، یعنی «خایسک» بزرگ آهنگران و به زبان بعضی، چکش بزرگ (سیفکی شیرازی، ۹۳۰: ۵۳ ب).

۴. سِوار به کسر و ضم سین و راء مهملین: «دست‌برنجن»، یعنی زیوری به شکل حلقه که زنان در سردست خود کنند (سیفکی شیرازی، ۹۳۰: ۵۴ ب).

۵. بلکه اکنون متعارف آن است که آنچه زیور دست است آن را در بعض بلاد خراسان، «منگلی» گویند و در بعض دیگر «دستوانه و دستینه» نیز گویند و در فارس و عراق «میل» گویند به کسر میم (سیفکی شیرازی، ۹۳۰: ۵۴ ب).

۶. قَمِیص به فتح قاف و صاد مهمله بر وزن فعیل. «کُرته» یعنی پیراهن و کرته فارسی ماورالنهر است (سیفکی شیرازی، ۹۳۰: ۵۷ الف).

۷. عرق لفظی عربی است و «خوی» فارسی او (سیفکی شیرازی، ۹۳۰: ۶۹ ب).

۸. جذام به ضم جیم [و] ذال معجمه، مرضی است که اعضای آدمی به سبب آن خورده شود و نابود گردد و به فارسی آن را «خوره و خوره‌باد» نیز گویند (سیفکی شیرازی، ۹۳۰: ۸۶ الف).

۹. «سُکَچِه» فارسی قومی است و مقصود، آن امری است که گاهی آدمی را در میان خواب فروگیرد و گران نماید (سیفکی شیرازی، ۹۳۰: ۱۴۱ الف).
۱۰. جَبِهَه به فتح جیم و سکون باء موحده: «چکاد» یعنی پیشانی و «جکاز» فارسی قدیم است (سیفکی شیرازی، ۹۳۰: ۱۵۱ الف).
۱۱. طَنْجیر به کسر طاء مهمله و سکون نون و کسر جیم و سکون یاء تحتانیه و راء مهمله: «پاتله»، لفظی است فارسی و همانا در اصل پاتیله است و یاء جهت نظم افتاده و آن عبارت است از نوع دیگر مخصوص که حلواگران کار فرمایند (سیفکی شیرازی، ۹۳۰: ۱۵۳ الف).
۱۲. حَصَب به فتحتین حاء و صاد مهملتین و باء موحده، این هر دو لفظ معنی او «فروزینه» است؛ یعنی هیزم ریزه و خس و خاشاکی که به آن آتش افروزند (سیفکی شیرازی، ۹۳۰: ۷۳ ب).
۵. استفاده فراوان از جمع‌های مکسر: اجله، مواضع، احوال، علما، خواطر، نظایر، اشعار، توابع، خُدام، نُسخ، اطفال، نجوم، اذهان، بحور، الفاظ، سوابق، ارکان، اصول، فروع، طباع، دقایق، جنان، جوارح، اسفل، قوایم.
۶. آوردن صفت مؤنث برای جمع مکسر: الفاظ فارسیه، بحور شعریه، اعلام متعلقه، افعال فارسیه، الفاظ مذکوره، علوم مختلفه، بحور مختلفه، طباع سلیمه، الفاظ ثلاثه، اسماء محذوفه، الفاظ مذکوره، کتب علمیه، کتب عربیه، کتب فارسیه، الفاظ مترادفه، کتب طبیه، جواهرنقیسه، کتب معتبره، مواضع مشکله، سور قرآنیه؛ اما گاهی این قاعده رعایت نشده است: الفاظ فارسی.
۷. ضمیر مفرد غایب (او) برای غیر ذی روح:
۱. «این هر دو لفظ، معنی «او» فروزینه است» (سیفکی شیرازی، ۹۳۰: ۷۳ ب).
۲. «و اوزان، جمع وزن و «او» در اصل مصدری است» (سیفکی شیرازی، ۹۳۰: ۱۱۳ الف).
۳. «لفظ شبه که درین دو بیت، مراد از آن برنج است و از آن جهت «او» را شبه گویند که...» (سیفکی شیرازی، ۹۳۰: ۱۱۴ الف)
۸. استفاده فراوان از واو ربط برای پیوند بین جمله‌ها:
۱. «باید دانست که بحور شعریه مرکب است از کلماتی که اصول و ارکان شعر است و اصول مذکور را عروضیان افاعیل و تفاعیل گویند و آن هشت است و لیکن آنچه در شعر فارسی بی‌شایبه تغییر کثیرالوقوع است چهاراست: مفاعیلن، فاعلاتن، مستفعلن، فعولن و هریک از این اصول را فرعی

چند هست که به سبب تغییری که عروضیان آن را زحاف خوانند حاصل شود و محور از تکرار اصول و فروع مذکور با ترکیب بعضی با بعضی دیگر حاصل شود و هر بحری مسمی به اسمی بود نزد این طایفه و تکرار ارکان شعر در اشعار فارسی بر وجهی که مقبول طباع سلیمه افتاده بر این وجه است» (سیفکی شیرازی، ۹۳۰: ۲۷ الف).

۹. آوردن «چه» به معنای زیرا:

۱. «چه» لفظ کم گاهی به معنی استفهام می‌باشد» (سیفکی شیرازی، ۹۳۰: ۱۵۴ ب).

۲. «از اینجا مرادفه بینهما، فهم می‌شود و حال آنکه این محل تأمل است، «چه» وحش مخصوص است به دشتی، چنانچه مذکور شد» (سیفکی شیرازی، ۹۳۰: ۱۵۶ الف).

۲-۱-۷- بررسی سطح ادبی

شرح نصاب الصبیان را می‌توان تا حدی نثر مصنوع و متکلف دانست. بررسی ویژگی‌های ادبی این متن نیز نشان می‌دهد که عناصر نثر مصنوع در آن کاملا مشهود است. در ادامه به مهم‌ترین ویژگی‌های ادبی این اثر اشاره می‌کنیم:

۱. اطناب: «و تنبیه بر بعض مسامحات واقعه از ناظم عالیجناب مساهلات صادره از شارحان معالی نصاب التزام نموده و بالجمله پرده‌گشای توفیق الهی به یمن توجه روح مقدس حضرت نقابت پناهی نقاب خفا و احتجاب از چهره مقصود که اتمام شرح مذکور بود به اتم وجهی گشود، بحمدالله الملک الودود» (سیفکی شیرازی، ۹۳۰: ۲۰ ب).

۲. استفاده فراوان از اضافه‌های تشبیهی: نقاب خفا (سیفکی شیرازی، ۹۳۰: ۲۰ ب)، رایات رنج (سیفکی شیرازی، ۹۳۰: ۱۹ ب)، نایره فطانت (سیفکی شیرازی، ۹۳۰: ۲۰ الف).

۳. کاربرد فراوان اضافه استعاری: چهره مقصود (سیفکی شیرازی، ۹۳۰: ۲۰ ب)، ارباب طلب (سیفکی شیرازی، ۹۳۰: ۱۹ ب)، باب حساب و شمارش (سیفکی شیرازی، ۹۳۰: ۱۹ ب)، بارگاه عظمت (سیفکی شیرازی، ۹۳۰: ۱۹ ب).

۴. استفاده فراوان از کنایه: بارکردن (تبدیل کردن) (سیفکی شیرازی، ۹۳۰: ۵۹ الف)، از تفسیر چیزی بیرون آمدن (شرح و توضیح دادن) (سیفکی شیرازی، ۹۳۰: ۶۰ الف)، نزدیک به کارتر (دقیق و صحیح‌تر) (سیفکی شیرازی، ۹۳۰: ۶۷ الف).

۵. استشهاد فراوان به آیات و احادیث: (سیفکی شیرازی، ۹۳۰: ۶۲ الف؛ ۱۰۹ ب؛ ۸۲ الف).
۶. استشهاد به اشعار فارسی و عربی: وی بیشتر به شاعرانی چون، حافظ، سعدی، جامی و امیرخسرو دهلوی استشهاد کرده است. البته اشعاری نیز وجود دارد که سراینده آن‌ها ذکر نشده است و بعید نیست که برخی از آن‌ها اثر طبع مؤلف باشد.

۱- و لفظ بسند بر وجه مذکور در شعر ملک الشعرا امیرخسرو دهلوی رحمه الله علیه واقع است آنجا که گفته: مطلع

بسند است این که زلف اندر بناگوشت علم گیرد

مفرما عارض خونخواره را کز خط چشم گیرد

(سیفکی شیرازی، ۹۳۰: ۶۵ ب؛ نیز ر.ک: دهلوی، ۱۳۶۱: ۱۴۰).

۲- «جناب حافظ رحمه الله در غزلی مشهور که حرف ماقبل روی در قافیه آن غزل مکسور است، فروردین را قافیه ساخته و مطلع آن غزل این است: مطلع

آنکه رخسار تو را رنگ گل و نسرين داد صبر و آرام تواند به من غمگین داد»

(سیفکی شیرازی، ۹۳۰: ۱۰۷ ب؛ نیز ر.ک: دیوان حافظ، ۱۳۸۳: ۱۵۱).

۳- «همچنانچه مولانا جامی در آن مطلع ادا کرده مطلع:

چند روزی می برد بخت بد از کوی توام باز قلاب محبت می کشد سوی توام»

(سیفکی شیرازی، ۹۳۰: ۱۴۷ الف؛ نیز ر.ک: دیوان جامی، ۱۳۷۸: ۵۹۸).

۴- مواردی نیز به چشم می‌خورد که به احتمال زیاد از خود مؤلف است مانند این نمونه:

گرنشیدی ز من اکنون شنو گوش فرا دار که حرفی است نو

(سیفکی شیرازی، ۹۳۰: ۴۲ الف).

۵- فارسی قومی

یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های این متن، توجه به گویش‌ها و لهجه‌های متفاوتی است که در مناطق گوناگون فارسی‌زبان رواج داشته است. سیفکی این گویش‌ها و لهجه‌های متفاوت را «فارسی قومی» خوانده است. این بخش از کتاب حاوی مطالب بسیار مهمی است که می‌تواند در تاریخ شناخت گویش‌های زبان فارسی بسیار با اهمیت تلقی شود. در ادامه نمونه‌هایی از این گویش‌های قومی را ذکر می‌کنیم:

۱. اَقِط به فتح همزه و کسر قاف و طاء مهمله: بینو، یعنی آنچه در عراق آن را کشک گویند و در خراسان قروت و بینو، همانا فارسی قومی است. (سیفکی شیرازی، ۹۳۰: ۱۲۰ الف).
۲. کِنانه به کسر کاف و نونین: کیش یعنی تیردان و کیش فارسی قومی است. (سیفکی شیرازی، ۹۳۰: ۱۴۳ الف).
۳. قفا در لغت، پسِ سر را گویند و ناظم رحمه‌الله به حیره تفسیر کرده. حیره فارسی قومی و در بلاد ماورالنهر مستعمل است. (سیفکی شیرازی، ۹۳۰: ۳۰ الف).
۴. رَیْطه به فتح راء مهمله و یاء تحتانیه و طاء مهمله: رَگو یعنی چادر یک تخته و رَگو فارسی قومی است. (سیفکی شیرازی، ۹۳۰: ۵۷ الف).
۵. شَراره به فتح شین معجمه و رائین مهملتین: پاره‌ای آتش که بیرون می‌جهد و خدره همانا فارسی قومی است. (سیفکی شیرازی، ۹۳۰: ۵۸ الف).
۶. دادر یعنی برادر و دادر فارسی ماورالنهر است. (سیفکی شیرازی، ۹۳۰: ۴۷ ب).
۷. خَلخال به فتح خاء معجمه و سکون لام و خاء معجمه زیوری به همان شکل که زنان در سر پای خود کنند و بعضی شارحان تعبیر از آن به پای برنجن کرده‌اند و از اداء ناظم استخراج این اسمی توان کرد و لفظ دست برنجن و پای برنجن همانا ترکیبی فارسی که علم شده و وجه اطلاق این دو ترکیب آن تواند بود که چون این هر دو زیور موجب اندک ثقل و گرانی است گوییا دست و پای از آن به رنج است و از این سخن معلوم شد که آنکه در بعض نسخ «دست و رنجن» مکتوب شده به تبدیل یاء به واو می‌نمایند مناسب نباشد و موافقتی داشته باشد به اداء بعضی عوام که ایشان گاهی باء به واو می‌نمایند و اما نونی که به رنج لاحق شده غالباً بر طبق بعض لغات فرس است که نون به جای است رابطه می‌باشد؛ هم-چنانچه در بعض کتب منطق مذکور است و به هر حال استعمال این دو لفظ غالباً به حسب عهد قدیم

است و اگر نه حالا در میان فارسی‌گویان به غایت نادر و عدیم است بلکه اکنون متعارف آن است که آنچه زیور دست است آن را در بعض بلاد خراسان، منگلی گویند و در بعض دیگر دستوانه و دستینه نیز گویند و در فارس و عراق میل گویند. (سیفکی شیرازی، ۹۳۰: ۵۴ ب).

نتیجه‌گیری

شرح نصاب الصببان اثر سیفکی شیرازی، در حدود قرن دهم هجری پدید آمده است. به علت شهرت و اهمیت این شرح دستنویس‌های گوناگونی از آن وجود دارد. این شرح به بررسی مفصل نصاب پرداخته و با نگاهی انتقادی به دیگر شروح و دستنویس‌های موجود از نصاب الصببان، علاوه بر شرح به نقد و بررسی نیز پرداخته است. سبک نگارش این متن، در مواردی ساده و روان، اما در بیشتر مواضع مصنوع و متکلف می‌باشد. کثرت کلمات عربی، انواع جناس، فراوانی جمع‌های مکسر، صفت مؤنث برای جمع مکسر، ضمیر مفرد «او» برای غیر ذی روح، واوربظ برای پیوند جمله‌ها، استشهاد به آیات و احادیث از جمله ویژگی‌های سبکی این اثر می‌باشد.

دستنویس‌های گوناگونی که از این شرح وجود دارد نشان می‌دهد که در میان طالب‌علمان شیوعی داشته و به احتمال زیاد در برخی مناطق به شکل متنی درسی یا کمک‌آموزشی مورد توجه بوده است. به طور کلی دو تبار متفاوت از دستنویس‌های متن قابل شناسایی است: نخست تباری که سررشته آن به دستنویس ترکیه می‌رسد و دوم تباری که سررشته‌اش را باید دستنویس دانشگاه تهران دانست. این دو تبار متفاوت اگرچه اختلافات زیادی ندارند اما به لحاظ همسانی دیگر دستنویس‌ها با آن‌ها می‌توانند سرشاخه‌های اصلی اختلافات متن را نمایندگی کنند.

یکی از مهم‌ترین وجوه اهمیت این شرح در تاریخ زبان فارسی، توجه مؤلف به واژگان کهن و هم‌دوره خویش است. وی علاوه بر بررسی ریشه‌شناسانه بسیاری از واژگان فارسی به لهجه‌ها و گویش‌ها نیز توجه داشته است و به همین سبب اصطلاح «فارسی قومی» را در معنای لهجه‌ای به کار برده است. از طریق این اثر می‌توان دریافت که برخی واژگان در روزگار مؤلف در مناطق گوناگون ایران به چه شکل گفته می‌شده است. علاوه بر این‌ها، شرح نصاب یک اثر انتقادی است و می‌کوشد با ارزیابی و نقد ویژگی‌های متن نصاب الصببان، روش‌های سنجش یک متن را نیز به نمایش بگذارد.

عدم تعارض منافع

نویسندگانی که نام‌هایشان ذکر شده است تأیید می‌کنند که هیچ وابستگی یا مشارکتی با هیچ سازمان یا نهادی که منافع مالی (مانند حق‌الزحمه؛ کمک‌های آموزشی؛ شرکت در سخنرانی‌ها؛ عضویت، استخدام، مشاوره، مالکیت سهام یا سایر منافع مالی؛ و شهادت کارشناسی یا ترتیبات مجوز اختراعات) یا منافع غیرمالی (مانند روابط شخصی یا حرفه‌ای، وابستگی‌ها، دانش یا باورها) در موضوع یا مواد مورد بحث در این دست‌نوشته ندارند.

فهرست منابع

- قرآن کریم.
- آقابزرگ تهرانی. (بی‌تا). الذریعه إلى تصانیف الشیعه. جلد ۱۴. بیروت: دارالاضواء.
- جامی، عبدالرحمان. (۱۳۷۸). دیوان جامی، به کوشش اعلا خان افصح زاد، چاپ اول، تهران: مرکز مطالعات ایرانی
- حاجی خلیفه، کاتب چلبی. (بی‌تا). کشف الظنون عن اسامی الکتب و الفنون. به اهتمام محمد شرف‌الدین یالتقیا. جلد ۱. بیروت: دار أحياء التراث العربی.
- حافظ، شمس‌الدین محمد. (۱۳۸۳). دیوان حافظ، به کوشش خلیل خطیب رهبر، چاپ سی و هفتم، تهران: صفی‌علیشاه.
- خیام‌پور، عبدالرسول. (۱۳۷۲). فرهنگ سخنوران. جلد ۲. تهران: طلایه.
- دانش‌پژوه، محمدتقی. (۱۳۴۰). فهرست کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران. جلد ۱۱. تهران: دانشگاه تهران.
- درایتی، مصطفی. (۱۳۹۰). فهرستگان نسخه‌های خطی ایران: فنخا. جلد ۲۰. تهران: سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران.
- دهلوی، امیر خسرو. (۱۳۶۱). دیوان امیر خسرو دهلوی، به کوشش سعید نفیسی، چاپ دوم، تهران: جاویدان
- سیفکی، مرشد‌الدین. شرح نصاب الصبیان. ترکیه: کتاب‌خانه ملت. شماره نسخه ۲۰۵۰ [نسخه خطی]. کتابت ۹۳۰ ق
- سیفکی، مرشد‌الدین. شرح نصاب الصبیان. ایران: کتاب‌خانه دانشگاه تهران. شماره نسخه ۳۳۷۸ [نسخه خطی]. کتابت ق یازدهم
- سیفکی، مرشد‌الدین. شرح نصاب الصبیان. ایران: کتاب‌خانه شاهچراغ شیراز. شماره نسخه ۵۷۰/۴ [نسخه خطی]. کتابت ۱۱۹۵ ق
- سیفکی، مرشد‌الدین. شرح نصاب الصبیان. ایران: کتاب‌خانه دایره المعارف بزرگ اسلامی. شماره نسخه ۴۸۵ [نسخه خطی]. کتابت ۱۱۸۷ ق
- سیفکی، مرشد‌الدین. شرح نصاب الصبیان. ایران: کتاب‌خانه آستان قدس رضوی. شماره نسخه ۳۶۲۹۱ [نسخه خطی]. کتابت قرن ۱۲۴۵ ق
- صدراپی خویی، علی. (۱۳۸۳). فهرست نسخه‌های خطی فارسی انستیتو نسخه‌های خطی ترکمنستان - عشق آباد. جلد ۱. قم: کتابخانه بزرگ حضرت آیت الله العظمی مرعشی نجفی (ره). گنجینه جهانی مخطوطات اسلامی.
- عتیق‌الرحمان، محمد. (۱۹۲۵). مرآة العلوم. جلد ۵. هند: کتابخانه خدابخش.
- مایل‌هروی، نجیب. (۱۳۷۹). تاریخ نسخه‌پردازی و تصحیح انتقادی نسخه‌های خطی. تهران: کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس

مطالعات

مقالات علمی

اخبار و گزارشها

شورای اسلامی

- محمد اشرف، حاجی مولانا. (۱۹۸۰). فهرست مشروح فارسی مخطوطات در سالار جنگ میوزیوم و کتب‌خانه، جلد ۹. هند: موزه و کتابخانه سالار جنگ.
- منزوی، احمد. (بی‌تا). فهرست مشترک نسخه‌های خطی فارسی پاکستان. جلد ۱۴. اسلام‌آباد پاکستان: مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان.
- منزوی، احمد. (۱۳۵۰). فهرست نسخه‌های خطی فارسی. جلد ۲ و ۳. تهران: مؤسسه فرهنگی منطقه‌ئی.
- منزوی، علینقی. (۱۳۳۷). فرهنگ‌نامه‌های عربی به فارسی. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- ناشناخته. (۱۹۲۲). فهرست کتابخانه ولی‌الدین جارالله افندی. ترکیه: اوقاف اسلامیة مطبوعه سی.